

Joseph P.Strelka. *Des Odysseus Nachfahren: Österreichische Exilliteratur seit 1938.* – Tübingen; Basel: Francke, 1999. – 297 S. (Edition Patmos; Bd.1).
Стрелка Йозеф П. *Нащадки Одиссея: Австрійська емігрантська література з 1938.* – Тюбінген; Базель: Франке, 1999. – 297 с. (Серія Патмос).

Назва нової книги відомого американського германіста професора Йозефа Петера Стрелки точно окреслює об'єкт свого дослідження і водночас є літературною ремінісценцією, запозиченою з гомерівського епосу. Образ Одиссея – як один з найдавніших архетипів, що уособлюють безкінечні блукання, – додає суто літературознавчому дослідженню поетичної аури. Титульний парафраз афористично конденсує проблематику книги і сприяє її увиразненню та акцентуації, позаяк ідеться тут про спричинену німецьким нацизмом перманентну еміграцію австрійських літераторів, про їхню тотальну планетарну “ентропію” внаслідок гітлерівського “аншлюсу” Австрійської республіки. Звичайно, що в першу чергу вигнанцями ставали австрійські письменники єврейського походження, єдиною перспективою яких залишалися нацистські концтабори. “Життєва історія декого з них, – відзначає автор у передмові до книги, – нагадує почасти захоплюючий пригодницький роман, а твори декотрих є унікальними вершинними досягненнями, яких література відтоді не знала”.

Відразу впадає в око величезний обсяг імен, фактів, реалій і дат, який довелося “приборкувати” авторові. Непросто віднайти в сучасному літературознавстві аналогію даному виданню, котре на своїх неповних трьох сотнях сторінок містить, як засвідчує персональний покажчик, понад тисячу імен. Серед них такі відомі письменники, як Герман Брох, Макс Брод, Еліас Канетті, Франц Теодор Чокор, Альберт Драг, Еріх Фрід, Егон Крвін Кіш, Артур Кестлер, Теодор Крамер, Роберт Музіль, Лео Перуц, Альфред Польгар, Фрідріх Торберґ, Йоганнес Урціділь, Бертольд Фіртель, Франц Верфель, Стефан Цвайґ та багато інших. Але поряд з ними – і це, на наш погляд, незаперечна заслуга і висока моральна місія автора – фігурують імена, які годі віднайти в історіях літератури чи літературознавчих лексиконах. Тут вони, після тривалого забуття, чи не вперше знову вводяться в літературний обіг, більше того, – в літературний контекст, позаяк показані в суспільних та особистих зв'язках, у політичних та культурних констеляціях, котрі визначають літературний дискурс австрійського письменства ХХ сторіччя. Назвемо бодай такі свого часу відомі, а нині вже призабуті фігури, як Альфред Фарау, Отто Фюрст, Герман Граб, Ганс Габе, Герман Гакель, Ернст Лотар, Фредерік Мортон, Роберт Пік, Фелікс Поллак, Йозеф Вексберґ, Людвіґ Віндер та багато інших, яким Й.П.Стрелка знову повертає їхні втрачені імена.

Архітектоніка книги вибудована таким чином, що аналітичні огляди біографічних віх і написаних у вигнанні творів чергуються з еліптичними пасажами, прокресленими лише пунктиром, які виконують функцію єднальних ланок. Причому нерідко це зовсім не побіжний перелік, а лаконічна, проте системна і цілісна характеристика творчості того чи іншого автора. Найважливішими осередками австрійської літературної еміграції в Європі були Франція, Англія та скандинавські країни, а поза її межами – Ізраїль, країни Латинської Америки та США. Всім їм присвячено у книзі окремі розділи, проте в поле зору автора потрапляють і такі “екзотичні” топоси, як Афганістан, Ліван, Індія, Індонезія, Китай, Австралія, Туніс, Єгипет тощо. При такому широкому охопленні матеріалу робота над підготовкою подібного видання часом нагадувала, за словами самого автора, “побудову Вавилонської вежі”.

Чимала частка австрійських письменників, змушених поневіритися світами, пов'язана своїм народженням, обставинами життя, духовними нитками з колишніми землями Дунайської монархії, які є сьогодні невід'ємними територіальними та демографічними ареалами України. Йдеться тут насамперед про Галичину й Буковину. Тому особливий інтерес викликають сторінки, присвячені творчості Йозефа Рота, Зоми Морґенштерна, Ісаака Шрайєра, Йозефа Віттнера, Мартіна Бубера, Лео Каца, Мінни Лакс, Рози Ауслендер, Клари Блум, Манеса Шпербера, Ервіна Чаргаффа, Сімона Візенталя, Пауля Целана, Альфреда Гонґа, Ельзе Керен та інших письменників, біографії та твори яких тісно споріднені з українським духовним та культурним простором.

З вражаючою стислістю й переконалістю авторові вдалося донести до читача наймовірні метаморфози долі багатьох австрійських літераторів, яким випало стати свідками страшних злочинів тоталітарних режимів, винести на своїх плечах нелюдські страждання і згодом розповісти про все пережите у своїх творах. Характерна з цього погляду розповідь про автора книги спогадів під назвою "Відьмацький шабаш" (1951), уродженця Кракова Александра Вайсберґа-Цибульського (1901-1964), яка дає водночас уявлення про концентровану манеру викладу Й.П.Стрелки: "Батьки Вайсберґа ще за часів старої монархії переселилися до Відня, отож після 1918 р. він залишився австрійським підданим і навчався в австрійській столиці. Він завершив свої студії технічної фізики 1926 р. Через рік став комуністом, працював спочатку в Аргентині, а відтак прийняв пропозицію Українського Політехнічного Інституту в Харкові. Під час "великої чистки" його було заарештовано, в Москві готувався показовий процес. Навіть лист Ейнштейна до Сталіна не зміг цьому зарадити. 1940 р. ГПУ передало його ґестапо. Завдяки справжньому чудові він пережив радянську в'язницю, завдяки другому чудові йому пощастило втекти з ґестапо і стати учасником підпільного польського опору. Але тут його 1943 р. ще раз було схоплено й депортовано в концтабір, звідки йому знову вдалося втекти. Після закінчення війни він опинився спершу в Стокгольмі, а згодом емігрував до Парижу, де помер 1964 р." (с.41). І таких щільних, пластичних зображень, де в кількох рядках відтворюється ціла людська доля, в книзі немало.

Або інший, не менш вражаючий уривок, що характеризує книгу Зоми Морґенштерна "Втеча і скін Йозефа Рота" (1994): "Спомини про Йозефа Рота починаються з 1909 р., з першої зустрічі обидвох гімназистів на одній сіоністській конференції у Львові, і сягають до того останнього дня Йозефа Рота, коли він попросив свого друга Зому проспівати йому на самотній лавці паризької алеї дві його улюблені пісні справжньої вітчизни, гебрейську "Така собі історія" та українську "Гила, гила". Тоді Морґенштерн уперше побачив, як зовсім тверезий Рот несподівано заплакав" (с.217).

Однак, попри всі "белетристичні" пасажі, котрі аж ніяк не руйнують чіткої композиції і прозорого, ясного стилю, притаманного даному авторові, а, навпаки, сприяють довірливості розмови з читачем, книга Й.П.Стрелки є строго систематизованим науковим виданням, яке з найбільшою повнотою і вичерпністю інформує про всі аспекти екзильної австрійської літератури, і в такій функції з успіхом може слугувати енциклопедичним довідником з даної проблематики.

Петро РИХЛО

Рецензія надійшла до редколегії 07.11.1999.